

Svečana promocija srednjoškolskih vjeronaučnih udžbenika

Zagreb, 14. rujna ("Školska knjiga", Masarykova 28/III)

DIDAKTIKA NAŠIH SREDNJOŠKOL- SKIH VJERONAUČNIH UDŽBENIKA

• Dr. Vladimir Poljak •

Govoriti pred ovakvim uvažanim skupom o vjeronaučnim udžbenicima je istovremeno veoma zahvalno i veoma nezahvalno; zahvalno zbog toga jer se radi o prvim poslijeratnim vjeronaučnim udžbenicima, dakle o nečem novom, a o svemu novome zahvalno je govoriti, barem meni, a nezahvalno zbog toga jer u unaprijed odmjerenom vremenu od 15 minuta ne mogu

ulaziti u njihovu suptilnu mikroanalizu da bih eksplicirao njihove brojne vrijednosti. Zato ću za ovu prigodu izdvojiti samo tri uporišne točke, ukratko ih izložiti, pa i ponešto problematizirati sa stajališta suvremene teorije udžbenika.

1. Prošle godine zamolio me dr. Pranjić da recenziram vjeronaučni program za srednje škole i prvu verziju udžbenika prema tom programu. Program i tekst udžbenika objavljeni su u časopisu "Kateheza" br. 2, 3 i 4/1991. Moju recenziju objavio je dr. Pranjić u časopisu "Kateheza" br. 1/1992, pa je na taj način ona svakome zainteresiranome pristupačna. Dodao bih jedino da sam recenziju pisao po svojoj znanstvenoj i ljudskoj savjesti.

2. Na početku recenzije u 13 sam točaka iskazao relevantne metodološke postavke u koncipiranju programa i udžbenika vjeronauka, što, dakako, ne mogu sada sve reproducirati i obrazlagati. Ipak bih za ovu prigodu izdvojio samo prvu konstataciju, a ta je: *antropološki pristup*, koncept, tretman vjeronaučnog programa i udžbenika. Zato ću ovu postavku ponešto problematizirati.

Polazim od konstatacije da je na našem području antropologija u velikoj mjeri zapostavljena; napisi o antropologiji u nas su gotovo zanemarljivi. Naprotiv, u demokratskim zemljama antropologija je u središtu pažnje, i to zbog toga jer je u središtu pažnje *čovjek* sa svojim brojnim preokupacijama, dilemama, problemima, manifestacijama i dr.

Međutim, u suvremenoj antropologiji postoje i neka otvorena pitanja. Tako npr. poznati njemački psiholog i antropolog Heinrich Roth (kod njega sam stanovito vrijeme boravio kao stipendist Ujedinjenih naroda uz pomoć UNESCO-a), koji u svojoj voluminoznoj knjizi u dva toma pod naslovom "Pädagogische Anthropologie" između ostaloga napominje da postoji razlika između američke i europske koncepcije antropologije. Naime, Amerikanci polaze od komparacije životinja i čovjeka te iskazuju što je među njima zajedničko. Zato oni provode brojna eksperimentiranja na životinjama s pozitivističkih pozicija, i to od miševa i štakora nadalje. Naprotiv, europski antropolozi na osnovi komparacije čovjeka i životinja iskazuju što je među njima različito, odnosno u čemu su ljudske specifičnosti, posebnosti, osobnosti.

Te ljudske osobnosti H. Roth iskazuje u trijadi:

- tijelo, duh, duša
- tjelesno, duhovno, duševno;
- ruka, mozak, srce.

Doduše, danas postoji diferencijacija eu-

ropske antropologije, pa po tome i različita njena atribucija, kao što su filozofska, psihološka, socijalna, kulturna, religijska, pa tako i pedagoška antropologija u međusobnom komplementiranju, jer su i ljudski problemi veoma brojni i gotovo beskonačni.

Drago mi je da su ovi vjeronaučni udžbenici koncipirani sa stajališta europske antropologije, dakako pretežno religijske, što dokazuje i naslov prvog udžbenika - "Jeka duše". No, što je posve razumljivo u ljudskom životu, jeka duše može biti veoma različita, a ta se različitost jeke iskazuje i u ovim udžbenicima. Radi konkretizacije i ilustracije dat ću samo nekoliko primjera:

- U određenim situacijama čovjeka duša boli, ili kako to "Zlatni dukati" pjevaju: "A duša boli, a duše boli..."

- U određenim trenucima duša je ranjena, ili kako bi to France Prešern u svojoj pjesmi "Pod oknom" (objavljena u hrvatskom prijevodu u udžbeniku "Zov slobode"), izrazio:

*Luna sije,
kladvo bije
trudne pozne ure že;
pred neznanu
srčne rane
meni spati ne puste.*

- U određenim trenucima u duši se nešto lomi i prelama, ili kako bi to Ivan Mažuranić u spjevu "Smrt Samil-age Čengića" u "Noćniku" izrazio:

*Vidi mu se, mrijet mu se neće,
al jest nešto što ga napr'jed kreće.*

- U određenim trenucima iz ljudske duše glasa se spontani poklik radosti, kao npr. poklik naših boraca: Obadva... obadva!

Oduševiti nekoga znači obogatiti njegovu dušu intenzivnim doživljajima.

Ta brojna antropološka pitanja zasad ću konkretizirati samo na jednom primjeru iz prvog udžbenika, a odnosi se na uspjeh u životu. Naime, u osmoj temi pod naslovom "Osobnost i zajedništvo" ključ za uspjeh u životu iskazuje se ovim riječima: "Ako netko od vas želi uspjeti u životu, mora se staviti u službu drugima."

Te riječi asociraju me na moje davno školovanje u predratnoj zagrebačkoj petogodišnjoj učiteljskoj školi u kojoj sam stalno slušao savjete svojih profesora, napose vjeroučitelja Stjepana Kramara (1945. osuđen na smrt i strijeljan) da se kao učitelji moramo staviti u službu djece u školi, te izvan škole u službu njihovih roditelja, mještana, naroda. To je bila i ostala moja životna deviza: Staviti se u službu i pomoć drugima!

Nakon što sam pročitao osmu temu spontano su mi navirale brojne vlastite introspektivne i

retrospektivne analize osobnih postupaka u pomoći drugima koji su uvjetovali osobni uspjeh, a toga je bilo mnogo, jer sam već dobrano zakoračio u osmo desetljeće života. Egoisti, sebičnjaci, individualisti ne mogu doživjeti pun uspjeh. Dakako, efikasno pomoći drugima može onaj koji ima znanja, sposobnosti i volje. Zato ovakva i brojna druga antropološka pitanja imaju izvanredno pedagoško značenje.

3. Na osnovi antropološke koncepcije programa može se krenuti dalje u izgrađivanje adekvatnog didaktičko-metodičkog instrumentarija, odnosno didaktičko-metodičke aparature udžbenika kao svojevrsne pomoći učenicima u učenju, što proizlazi iz jedinstva sadržaja i forme, a nije samo mehanički dodan puki formalizam. Pa da i pitanje tog instrumentarija ponešto problematiziram.

Mene zaista smeta što poneki još i danas na taj didaktičko-metodički instrumentarij udžbenika potcjenjivački odmahuju rukom, što je svojevrsni izraz obrambenog mehanizma, pa i rušilačkog balkanskog primitivizma. Obrambeni mehanizam znači da se potcjenjuje tuđe znanje kako bi se opravdalo vlastito neznanje, dok smo pak balkanski rušilački primitivizam dovoljno spoznali i osjetili u sadašnjem povijesnom trenutku.

Udžbenik kao osnovna školska knjiga moja je preokupacija već preko pola stoljeća, a datira još iz davnih srednjoškolskih dana kada sam se bavio instruiranjem učenika koji nisu uspijevali u školi da bih i na taj način pribavio skromna financijska sredstva za vlastito školovanje.

U početnom instruktorskom radu nametnulo mi se osnovno pitanje: zašto ti učenici ne uspijevaju u školi? Našao sam odgovor: ne razumiju sadržaje iz pojedinih predmeta. Možda su i profesori tih predmeta docirali ex cathedra, katkad nerazumljivim, nemuštim jezikom, ali su i autori predmetnih udžbenika isto tako nemuštim jezikom eksplicirali sadržaje. A ako se nešto ne razumije, to se ne može naučiti. Preostaje jedino biflanje nerazumljivih sadržaja, što također vodi neuspjehu.

I da bih te učenike doveo do razumijevanja sadržaja postupio sam ovako: *raščlani* završnu teksta, *izdvoji* obuhvaćene pojedinosti, *usporedi* te pojedinosti, *sistematiziraj* ih u određeni slijed, *nacrtaj* dobivenu strukturu, itd., itd. U trenucima takve pomoći očekivao sam njihov usklik: Aha, sada razumijem! Taj spontani poklik u životu Karl i Charlotte Bühler nazvali su - Aha-Erlebnis (aha-doživljaj).

Međutim, u toku instruiranja nametnulo mi se i drugo pitanje na koje nisam još tada našao

odgovor, a ono je glasilo: Pa zašto i autori udžbenika ne bi formulirali što sve učenik mora *uraditi* prilikom učenja da bi shvatio i uspješno naučio nastavne sadržaje?! Nažalost, udžbenici u predratnom periodu imali su veoma nisku razinu; oni su bili svojevrsne hrestomatije ili zbirke tekstova bez ikakve dopunske pomoći učenicima posredstvom didaktičko-metodičkog instrumentarija.

S takvom niskom kvalitetom udžbenika nastavilo se i u poslijeratnom periodu, pa odatle brojna negodovanja učenika, roditelja, pa i šire javnosti na kvalitetu udžbenika. O tome posjedujem ogroman materijal iz dnevne štampe, npr. "Udžbenik za mučenje učenika" i dr. Istini za volju moram napomenuti da je u to vrijeme bilo mnogo objavljenih radova o udžbenicima, pa i voluminoznih zbornika u izdanju Zajednice izdavača Jugoslavije, u kojima je dominiralo pitanje "marksističke idejnosti udžbenika", dok o didaktičko-metodičkom instrumentariju nije bilo ni spomena.

Za ilustraciju kvalitete tadašnjih udžbenika citirat ću samo jednu rečenicu iz udžbenika 60-tih godina koji je nagrađen saveznom nagradom kao najkvalitetniji udžbenik. Dakle, ne iz bilo kojeg udžbenika, nego iz najkvalitetnijega. Ta rečenica glasi: "Specifičnu težinu tekućine dobit ćeš kad podijeliš razliku težine bočice s tekućinom i težine prazne bočice s razlikom težine bočice napunjene vodom i težine prazne bočice."

Zapažam da je ta rečenica kod vas izazvala smijeh. Međutim, ta rečenica i takvi tekstovi ne izazivaju kod učenika smijeh nego suze. Nad takvim suzama učenika moramo se dobrano zamisliti.

Na svu sreću dogodila se ipak stanovita prekretnica. U povodu proslave 20. obljetnice "Školske knjige" prof. Bukša iz tog poduzeća zamolio me da na prigodnom znanstvenom skupu u 10 do 15 minuta problematiziram pitanje *didaktičkog oblikovanja* udžbenika, što sam sa zadovoljstvom učinio. Nakon toga dogodilo se, barem za mene, nešto neočekivano. Ponajprije, prof. Bukša je izjavio da je to kratko izlaganje izazvalo velik interes prisutnih izdavača, te me zamolio da taj problem opširnije elaboriram radi objavljivanja u "Pedagoškom radu" br. 9-10/1970. s predgovorom prof. Bukše pod naslovom "Ka boljim i efikasnijim udžbenicima". Moj napis objavili su mnogi izdavači udžbenika u Jugoslaviji u svojim biltenima za internu upotrebu. Štoviše, i neki inozemni izdavači pokazali su zanimanje za taj elaborat, tako da je on preveden i objavljen na njemačkom, engleskom, ruskom i

kineskom jeziku. Moram pritom priznati da sam elaborat pisao na osnovi proučavanja francuskih udžbenika, pa i udžbenika nekih drugih zapadnoeuropskih država koji su nagrađeni na poznatoj "Didacti", europskoj izložbi nastavne opreme. Kao stalni posjetilac "Didacte" prikupio sam, uz nagrađene udžbenike, brojne prospekte, reklame i drugi materijal što su mi ga nakladnici na svojim štandovima obilato darivali, pa i nakladno slali.

Dakako, posebno sam bio zainteresiran za objavljene znanstvene studije o udžbenicima, ali, nažalost, do njih nisam mogao nikako doći, jer ih jednostavno nije ni bilo. To stanje u teoriji udžbenika dokumentirat ću na jednoj primljenoj razglednici iz Pariza. Naime, moj postdiplomand Abdyl Ramaj, koji je inače radio u Pokrajinskom zavodu za udžbenike u Prištini, bio je profesionalno zainteresiran za udžbenike. Orijehtirao sam ga na zapadnoeuropske izvore, što je on prihvatio. Evo što mi u svojoj razglednici iz Pariza piše: "Javljam Vam se iz Centre International d'Etudes Pédagogiques kod Pariza (Sèvres). Ostat ću 29 dana. O teorijskim osnovama udžbenika vrlo malo materijala se može naći, no skupljam udžbenike različitih izdavača koji su zaista dobri. Nacionalni institut (INRD) izdao je brošuru o mišljenjima 2500 profesora u jednoj anketi o udžbenicima."

Ta mišljenja 2500 profesora meni su bila poznata, jer su objavljivana u časopisima "Cahiers pédagogiques" i "L'école nouvelle". U tim izvještajima posebno se razmatraju pitanja u sklopu formulacija u udžbeniku - travaux pratique (praktični rad), što baš nije adekvatan izraz, jer uz praktične djelatnosti postoje i brojne senzorne, izražajne i nadsve misaone aktivnosti. Radi se zapravo o funkcionalnom, operativnom, aplikativnom, transferibilnom zadatku, tj. da se usvojenim znanjem operira prema devizi: Non scholae, sed vitae discimus. Treba pritom imati na umu da su zapadnoeuropski nakladnici udžbenika privatnici i oblikovanje udžbenika ljubomorno čuvaju kao svoju poslovnu tajnu. Njihova je osnovna preokupacija da za svaku novu školsku godinu pripreme još kvalitetnije i atraktivnije udžbenike, jer su udžbenici kurentna roba na tržištu, a na slobodnom tržištu može se dobro konkurirati samo kvalitetom. Osobno smatram da je 1970. godina u nas bila prekretnica oblikovanju udžbenika, i to ugrađivanjem upravo didaktičko-metodičkog instrumentarija kao svojevrsne pomoći učenicima u učenju različitih nastavnih sadržaja, pa i upućivanjem na efikasne načine učenja prema devizi - učiti učiti!

Toliko kao odgovor svima onima koji na didaktičko-metodički instrumentarij u udžbenicima potcjenjivački odmahuju rukom.

U povodu 30. obljetnice "Školske knjige" na njihovu molbu elaborirao sam pitanje priručnika, pa je tako uz pomoć tadašnjeg SIZ-a za znanost došlo do objavljivanja monografije "Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika" (Školska knjiga, Zagreb, 1980) koja je također prevedena i objavljena na slovenskom, albanskom i kineskom jeziku. Predlagao sam da se uz proslavu 40. obljetnice "Školske knjige" na znanstvenom skupu razmatra pitanje radnih bilježnica, ali se to nije prihvatilo, što nam se danas pomalo osvećuje.

Sa zadovoljstvom mogu konstatirati da je u ova dva vjeronaučna udžbenika ugrađen didaktičko-metodički instrumentarij učenika, odnosno orijentacija učenika na potrebnu *djelatnost*, što može biti stanovita orijentacija i vjeroučiteljima u nastavi. Zato autori ovih udžbenika u uvodnom dijelu pod naslovom "Napuci o korištenju udžbenika" posebno upućuju korisnike na djelatne obveze ovim riječima: "pozivanje učenika da poduzmu nešto, da učine nešto i tako ponašanjem pokažu na koji način su usvojili poruke iz udžbeničke građe". Štoviše, u nastavku kažu: "Ukoliko će vjeronaučnu knjigu koristiti još netko nakon vašeg naukovanja, nemojte odgovore upisivati u nju već tablice precrtajte u bilježnicu ili ih fotokopirajte." A poznato je kako danas roditelji reaguju na rješavanje školskih i domaćih zadaća u udžbenicima. Promatram to u radu svoje unučadi i hvatam se za glavu. Izgleda da se u nečijoj glavi mnogo toga pobrkalo. Jedno je udžbenik kao osnovna školska knjiga, drugo je priručnik, treće je radna bilježnica, četvrto je niz zadataka objektivnog tipa, peto su testovi itd. Tko dobro razlikuje, dobro poučava!

I tako bih mogao dalje nizati, argumentirati, problematizirati brojna didaktičko-metodička pitanja ovih udžbenika i njihovu upotrebu u nastavi i učenju, ali je odmjereno vrijeme za to već isteklo. Dakako, ne bih ni mogao sve reći; treba čuti i mišljenje njihovih korisnika. Zato ću na kraju citirati jednu njemačku izreku koja glasi: Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben, što u prijevodu glasi: Ne treba dan hvaliti prije večeri. U kontekstu te izreke mogao bih reći: Promocija ovih vjeronaučnih udžbenika za srednje škole je svojevrsno svanuće, nakon tog svanuća treba da slijedi intenzivan radni dan, s time da za završni večernji razgovor o proteklom radnom danu od svanuća do večeri prikupimo povratnu informaciju od njenih korisnika - vjeronaučenika, vjeroučitelja, pa i od roditelja, prosvjet-

no-pedagoške službe i šire javnosti, jer će to biti dragocjena informacija.

Na kraju čestitam Katehetskom salezijanskom centru, napose dr. Marku Pranjiću i njegovim suradnicima, na pripremanju i objavljivanju udžbenika. To je njihov veliki uspjeh, a on proizlazi odatle što su svoje znanje, sposobnosti i volju stavili u službu i pomoć drugima.